

УДК 821.111-31:821.162.1

Олена ТКАЧУК

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛЬСЬКЕ КОРИННЯ НЕОРОМАНТИЧНИХ ГЕРОІВ ЕТЕЛЬ ЛІЛІАН ВОЙНИЧ І ДЖОЗЕФА КОНРАДА

Стаття присвячена проблемі польського коріння героїв творів Етель Ліліан Войнич і Джозефа Конрада — Артура Бертоне і Лорда Джима, типологічно споріднених неоромантичним дискурсом. Крім драматизму сюжету, твори вирізняються порушенням хронології, зміщенням композиції, множинністю нарративу та глибоким психологізмом.

Ключові слова: *хронотоп, психологізм, типологія, неоромантизм.*

Artykuł poświęcony jest kwestii polskich korzeni bohaterów Ethel Lilian Voynich i Josephà Conrada — Artura Bertona i Lorda Jima, typologicznie pokrewnych poprzez dyskurs romantyczny. Poza dramatyzmem obrazu utworory różni naruszenie chronologii, przesunięcie kompozycji, różnorodność narracji i głęboki psychologizm.

Słowa kluczowe: *chronotop, psychologizm, typologia, neoromantyzm.*

The article deals with Polish roots of heroes by Ethel Lilian Voynich and Joseph Conrad — Lord Jim and Rivares which typologically related by neo-Romantic discourse. Besides dramatic story, the works stand out by violation chronology, displacement of composition, multiplicity of narrative and deep psychological.

Keywords: *chronotope, psychologism, typology, neo-romanticism.*

Компаративний дискурс досліджень творчості Джозефа Конрада, англійського письменника польського походження, утворювався в полі впливів французької, польської, німецької, російської (Річард Керл, Хью Уолпол, Адам Гіллон, Кетрін Райзинг, Людмила Войтковська, Марк Амусін, Оуен Ноулз, Шон Гастон, Ентоні Фотерджилл), особливо англійської літератури, адже ця країна стала для письменника другою батьківщиною. Критики зосереджувалися на типології творів Джозефа Конрада і Генрі Джеймса, Джона Голсуорсі, Джейн Остен, Джорджа Мередіта, знаходячи ідейно-філософські та естетичні паралелі. Твори англійської письменниці Етель Ліліан Войнич, яка на все життя зберегла польське прізвище свого чоловіка, майже пройшли повз увагу критиків (окрім Марка Амусіна). Книги письменниці «Овід» на початку ХХ століття перевидавалися багато разів, а протягом наступних років на Заході її майже забули.

Радянське літературознавство сприймало головну книгу Войнич винятково крізь призму революційного та антирелігійного пафосу. Але показовим є вислів письменниці після перегляду фільму, знятого у 1955 році, який їй привезла радянська делегація: «Зовсім не те». Неважко зрозуміти, що мала на увазі Войнич: традиційне для комуністичної ідеології тлумачення роману «Овід» як відверто революційної пропаганди, вочевидь, не сподобалося письменниці. Спад-

коємиця славнозвісної у британському вченому світі родини з глибокими культурними традиціями не могла не вкласти в свій перший літературний твір глибокий смисл, адже цікавість до революційного руху, така модна у той час в інтелігентних колах, не в останню чергу була спричинена мотивами особистого характеру.

Глибокий гуманізм, толерантність, милосердя, повага до людини, ненависть до проявів як фізичної, так і моральної жорстокості характеризують книги Войнич, передусім її трилогію про долю Артура Бертоне («Овід», «Перервана дружба») та його пращурів («Скинь взуття твоє»).

Першою на факт впливу польських (крім російських) реальних знайомих Войнич на створення образу майбутнього Овода вказувала ще Євгенія Таратута [12, с. 5]. Надалі пошуку прообразів героя присвячували свої дослідження С. Марвич, Є. Таратута, О. Прокоф'єва, В. Зоркін, С. Шевченко, П. Горелік, О. Кара-Мурза та ін. Сама письменниця на запитання «Хто виступив прототипом головного героя в романі “Овід”» у листі Борису Полевому від 14 січня 1957 року відповіла таким чином: «Образи в романі не завжди мають прототипами реально існуючих людей; чи не є вони своєрідним результатом складного процесу, що відбувається в авторській уяві під впливом таких факторів: 1) особистий досвід автора; 2) досвід тих людей, із якими письменник чи письменниця зустрічається; 3) велика на-

читаність (...) Із ранньої юності великий вплив на мене справили біографія та твори Мадзіні (...) Те, що в романі вбачається відображення російського чи польського впливу, як вказує пані Таратута у своїй передмові до нового російського видання «Овода», природно і зрозуміло. Де, крім Східної Європи і середовища російських і польських емігрантів в Лондоні і в Західній Європі, я могла б безпосередньо познайомитися з умовами, які тією чи іншою мірою існували в Італії в юнацький період життя Мадзіні?» [10, с. 569].

Вважається, що існувало кілька прототипів серед знайомих письменниці, деталі характерів яких можна впізнати у головному герої: чоловік письменниці, Міхал Вілфред Войнич, польський революціонер, який здійснив втечу із сибірської каторги, російський народо-волець Сергій Степняк-Кравчинський (який стратив «першого жандарма Російської імперії (шефа жандармів. — О. Т.) Мезенцова за його вірність царській присязі під час придушення польського повстання» [Крючков]), а також поляк по матері, авантюрний та харизматичний агент британської розвідки Сідней Рейлі. Таким чином, можна припустити, що, виходячи корінням також із польського психотипу, образ головного героя відрізняється деякими рисами, притаманними слов'янському характеру загалом. Необхідно зазначити, що тема ставлення Етель Ліліан Войнич до поляків досить цікава і потребує окремого дослідження (примітним є той факт, що поляки виступають позитивними героями в творах письменниці, наприклад, у романі «Джек Реймонд»).

Відношення Джозефа Конрада до слов'янського світу, його польське походження також відіграло роль у створенні подібного типу прози, яка «суттєво змінила англійський та європейський “літературний ландшафт”» [16] (Так Томас Манн з обуренням зазначав: «Коли я чую, як мене називають першим оповідачем епохи, я закриваю собі голову. Ним був не я, ним був Джозеф Конрад, що слід було б знати» [7, с. 222].) І витоками «зондуючого» психологічного аналізу [17, с. 973] Джозефа Конрада, мабуть, можна вважати «слов'янську інтенсивність психологічного бачення» [11, с. 203], яка є складовою польського характеру. Ще за життя письменника Вірджинія Вульф помітила, що польське походження виокремлює його серед письменників: «Містер Конрад — поляк, що ставить його особняком» [4].

Образ Лорда Джима, головного героя одногоменного роману Джозефа Конрада, може мати

безперечне типологічне зіставлення з образом Артура Бертона Войнич. І хоч романи Войнич і Конрада відносяться до різних літературних жанрів («Овід» — романтично-революційний, «Перервана дружба» — романтично-авантюрний, «Лорд Джим» — авантюрно-колоніальний), вони позначені віяннями неоромантизму з характерним для цього напрямлення прагненням ухилитися від буденної повсякденності й зануритися в екзотичні обставини та героїчні пригоди. Крім цього, для неоромантизму як мистецького і культурного напрямлення на зламі століть, епох, поглядів і життєвих концепцій характерний новий погляд на людину та людські стосунки, адже вольтерівська формула «все на краще в цьому найкращому зі світів», визначальна для попередніх періодів, ставиться під сумнів.

Розглядаючи специфіку та тенденції неоромантизму, Л. Дербенева вказувала, що, «проявившись як тенденція культурного зсуву, неоромантизм став першим кроком європейської культури до культури постреалістичного типу, до зміни класичної традиції на некласичну, основою нового типу ідеалізації, нової картини світу (...), трагічної за своїм світосприйняттям, де конституюють яскраво виражені опозиції: хаос / порядок, (...), Захід / Схід» [3, с. 11].

Багато в чому схожі структурні сюжетні компоненти, тематичні мотиви, ідейні висновки та глибокий психологізм у романах Войнич і Конрада свідчать про передбачення подальшого розвитку літератури, випередження її на роки. Екзистенціальна самотність людини серед натовпу, вигнанництво, складні конфліктні пограничні ситуації, в яких людина або викриває себе, відверто демонструючи своє внутрішнє «Я», або поводить несподівано для самої себе, складнощі у порозумінні з оточуючими, неможливість знаходження зрештою не тільки простого людського щастя, а й душевного спокою, — всі ці проблеми стануть першочерговими у літературних творах не лише модернізму, а й постмодернізму. Амусін зазначав: «Роман “Перервана дружба” примітний тим, що в ньому Войнич, паралельно з Конрадом, але незалежно від нього, вийшла до кількох тематичних і смислових парадигм, які пізніше виявилися в самому центрі літературних інтересів століття» [1].

У творах письменників спостерігається суб'єктивізація світосприйняття, порушення хронології з розривом просторово-часових категорій, зміщення композиції. Між першою та

другою частинами «Овода» минає 13 років, у «Лорді Джими» оповідь постійно повертається до подій, що відбулися на «Патні» під час висловлення погляду різними оповідачами, ніби починаючись із початку, таким чином створюється так би мовити поліфонія або, як зазначив Норман Шеррі, «множинність наративного методу» [15, с. ix].

Екстраординарні особистості, як Артур і Джим, виховувались у благополучних, забезпечених родинах, улюблені та плекані діти, опинившись у складних життєвих обставинах, виявляються беззахисними перед безжалісністю світу. Усвідомлення цього призводить до почуття розгубленості, а це в свою чергу веде до розуміння необхідності повернення втраченої честі, у Артура Бертон — через поновлення соціального статусу, у Джима — шляхом реабілітації самоповаги. Обидва опиняються в ситуації, коли оточуючі або відвертаються від них, або ставляться зверхньо, до Артура — через втрату суспільного становища і потрапляння на «дно» суспільства, де панують брутальність, грубість почуттів, немилосердне ставлення до хворих і неспроможних постояти за себе, у Джима — внаслідок невиконання службових обов'язків, порушення морської присяги. Ставши вигнанцями, відщепенцями, вони приймають рішення ніколи не повертатися до рідних на батьківщину, Артур — після розчарування у найулюбленіших людях на світі — матері й батька, Джим — через зневіру у самому собі. За законами неоромантизму, вони потрапляють у маловивчені екзотичні країни, герой Войнич — у Південну Америку, Конрада — в Індію, Бірму, Індонезію, острови Малайського Архіпелагу. Підкреслюючи неоромантичний контекст подібних сюжетних ходів, Ю. Юрасова зазначає, що «цілі таких подорожей формально різні, але за своєю суттю всі вони «спрямовані» на побудову нормативних етичних відносин (від хаосу до космосу, як у міфологічній свідомості)» [13, с. 361].

Кардинальні зміни у долях героїв відбуваються внаслідок їх нестандартних реакцій на події та несподіваних вчинків, які свідчать про лабільність їх психіки. Амосін вказував на «жадібний інтерес» письменників «до тендітної психічної організації, що балансує на межі патології, і лише надзвичайним зусиллям долає свою ущербність». А у географічній екзотиці дослідник вбачає «метафору незбагненої складності й заплутаності внутрішнього світу людини» [1].

Конрад зазначає «витончену чутливість», «витончені почуття» свого героя, що можна порівняти «з чимось на кшталт піднесеного й ідеалізованого егоїзму» [5, с. 138], «а його зражена душа, як птах із поламаним крилом, могла забитися в яку-небудь щілину, щоб там спокійно померти від виснаження» [5, с. 144]. Після усвідомлення накоєного, коли події починають публічно обговорювати на судні «Патна», відчуття Джима відбивають психологічний стан («Я подивився на нього. Рум'янець на його зазмаглих, вкритих пушком щоках раптово потемнів і залив чоло до самих коренів кучерявого волосся. Вуха почервоніли, і навіть ясні блакитні очі стали значно темніші від припливу крові до голови. Губи злегка відстовбурчилися і затремтіли, наче він ось-ось вибухне сльозами. Я зрозумів, що він не в силах вимовити жодного слова, пригнічений своїм приниженням....» [5, с. 61]), що описує Артур Бертон, який перетворився на Фелікса Рівареса: «Невже вам ніколи не спадало на думку, що у цього жалюгідного клоуна є душа, жива, яка бореться, людська душа, захована в це скарлючене тіло, душа, яка служить йому, як рабиня? Ви, така чуйна, жалієте тіло в безглуздому одязі з дзвіночками, а подумали ви коли-небудь про нещасну душу, у якої немає навіть цих строкатих ганчірок, щоб прикрити свою жахливу наготу? Подумайте, як вона тремтить від холоду, як на очах у всіх її душить сором, як терзає її, наче батіг, цей сміх, як пече він її, наче розпечене залізо! Подумайте, як вона безпомічно озирається навколо на гори, які не хочуть впасти на неї, на каміння, яке не хоче її приховати; вона заздрить навіть пацюкам, тому що ті можуть заповзти в нору і сховатися там. І згадайте ще, що ж душа німа, в неї немає голосу, вона не може кричати. Вона повинна терпіти, терпіти і терпіти...». Конрад вважає за потрібне створити, за його висловом, «психологічний документ», який би розкривав природу героїзму і малодушності [15, с. x].

Така складна життєва парадигма героїв Войнич і Конрада на грані маргінальності, яка поступово переростає в героїзм: Артур Бертон жертвує своїм життям за свободу Італії, а Джим, намагаючись реабілітуватися в своїх очах та захищаючи ввірених йому людей, гине.

У романах Войнич і Конрада певним чином функціонує категорія абсурду, яка стане провідною у екзистенціалізмі: кожен ніби оточений своїм внутрішнім світом як стіною і не може та не хоче зрозуміти іншого. Трагічне існування людини в абсурдному хаосі буття — головна ідея тво-

рив Етель Ліліан Войнич і Джозефа Конрада. Тому такими близькими та зрозумілими залишаються вони для нас і зараз. Варто зазначити, що твори Войнич і Конрада продовжує читати і перечитувати молода генерація, але вже у віртуальному режимі он-лайн, а на форумах Інтернету дівчата розказують одна одній, як лили вже справжні

ЛІТЕРАТУРА

1. Амусин М. Век Овода / Марк Амусин // *Вести-Окна (Израиль)*. — 1996. — № 11.
2. Базян Л. Дорогая Джим! / Лилит Базян // [Електронний ресурс]. URL : <http://apropospage.ru/person>.
3. Дербенева Л. Функциональная роль фиктивного автора в структуре произведений Джозефа Конрада / Л. Дербенева // *Східнослов'янська філологія : зб-к наук. праць / Горл. держ. пед. ін-т інозем. мов, Донец. нац. ун-т / Редкол.: С. О. Кочетова (відп. ред.) та ін.* — Вип. 16: Літературознавство. — Горлівка : ГДПШМ, 2010. — С. 11–23.
4. Кашкин И. Джозеф Конрад / Иван Кашкин // [Електронний ресурс]. URL : <http://blogspot.com>.
5. Конрад Дж. Лорд Джим // Конрад Дж. Лорд Джим. Тайфун. Фрейя Семи Островов. Пер. с англ. А. Кривцовой / Послел. Н. Банникова / Джозеф Конрад. — М. : Правда, 1989. — 480 с.
6. Крючков С. И станет он точно генералом / Сергей Крючков // [Електронний ресурс] : www.left.ru/2005/11/kriuchkov128.
7. Манн Т. Самое лучшее — любовь художника к человеку. Письма // *Вопросы литературы*. — № 6. — 1994. — С. 221–235.
8. Митягина С. С. Отражение религиозных исканий Э. Войнич в литературном творчестве писательницы // *Филология и литературоведение*. — Октябрь, 2011 [Электронний ресурс]. URL : <http://philology.snauka.ru/2011/10/14>.
9. Митягина С. С. Историчні прототипи Овода: спроба реконструкції авторського задуму Е. Войнич. // *Современные научные исследования и инновации*. — Сетьбрь, 2011 [Электронний ресурс]. URL : <http://web.snauka.ru/issues/2011/09/1692>.

сльози над долею Артура Бертона. На думку Джона Петерса, подібні герої «продовжують хвилювати читачів і ХХІ століття» [14]. «Він був одним із нас», — ці слова оповідача про Джима, які стали лейтмотивом роману, звучать сьогодні надзвичайно сучасно, коли нові покоління намагаються визначити та знайти своє місце у житті.

10. Письмо Э. Войнич к Б. Полевому от 14 января 1957 года // *Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах. Перевод с англ. Сост., вступит. статья и коммент. Е. Таратута*. — Т. 2: Прерванная дружба; Сними обувь твою; Письма. Коммент. Е. Таратута. — М. : Гослитиздат, 1963. — С. 569–571.
11. Соколянский М. Джозеф Конрад о литературе / Марк Соколянский // *Вопросы литературы*. — № 7. — 1978. — С. 202–206.
12. Таратута Е. А. Этель Лилиан Войнич. Судьба писателя и судьба книги. — *Издание второе, дополненное / Евгения Александровна Таратута*. — М. : Худож. литература, 1964. — 320 с.
13. Юрасова Ю. О. Авторская маска как элемент поэтики в произведениях английских неоромантиков / Ю. О. Юрасова // *Наукові записки національного ун-ту «Острозька академія». Мат-ли міжнар. наук.-практ. конфер. 22–23 квітня 2010 р. «Міжкультурна комунікація: мова — культура — особистість»*. Сер. «Філологічна». Вип. 15. — Острог, 2010. — С. 361–364.
14. Peters J. G. *The Cambridge Introduction to Joseph Conrad* / John G. Peters. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — 158 p.
15. Sherry N. *Introduction* / Norman Sherry // *Joseph Conrad. Lord Jim*. — London : David Campbell Publishers Ltd., 1992. — P. ix–xxi.
16. Simmons A. *Joseph Conrad: Critical Issues* / Allan Simmons. — New York : Palgrave Macmillan, 2006. — 239 p.
17. Stewart G. *Joseph Conrad* / Garrett Stewart // *The World Book Encyclopedia*. — Chicago; London; Sydney; Toronto : A. Scott Fetzer company, 1994. — In 24 v. — V. 4. — 1216 p.